

Ökande intresse för dialog

»I begynnelsen skapade Gud himmel och jord»

Bland kreationisterna är detta något självklart. Första Mosebokens inledande kapitel och den moderna evolutionsteorin är för de bokstavstroga som eld och vatten: oförenliga och för varandra utplånande. I Kansas, USA, har kreationisterna lyckats genomdriva en ny läroplan som ger offentligt finansierade skolor på grundutbildningsnivå rätt att utesluta evolutionär biologi från schemat. En fundamentalistisk religiös våg sköljer över jordbruksstaten i Amerikas mitt.

Men det är inte bara veteodlare och boskapsuppfödare på USAs landsbygd som reflekterat över religionens plats i modern naturvetenskaplig människosyn; även bland forskarsamhällets företrädare debatteras religionens inflytande. »Religious leaders are listened to. Their views are very important and we need to talk to them if science is going to be influential and take a role in shaping our lives», menar Al Teich, policyansvarig inom American Association for the Advancement of Science, AAAS (Nature 2000: 403; 819). Bakgrunden till detta uttalande är den kritik som riktats mot att John Templeton Foundation – en stiftelse som finansierar projekt och kurser i hela västvärlden – bidrar med mer än hälften av de två miljoner US dollar som finansierar ett speciellt program inom ramen för AAAS, kallat Program of Dialogue on Science, Ethics and Religion.

Kritikerna menar att det finns en intressekonflikt mellan AAAS målsättning, den att främja vetenskap, och John Templeton Foundation som strävar efter ett närmande – enligt vissa bedömare rent av »en integration» – mellan religion och vetenskap.

Måste mötet mellan religiösa och naturvetenskapliga synsätt automatiskt innebära en konflikt? Nej, finns

det många som anser, tvärtom kan en dialog innebära något mycket konstruktivt.

Och »dialog» handlar det allt mer om i paneldebatter vid universiteten och inom internationella akademiska program. I takt med teknikfokusering, och naturvetenskapens framsteg som reducerar människan till allt mindre biologiska byggstenar, föds ett behov av en humanistisk motvikt – med teologin som ett naturligt inslag. I teologin ryms också ett långsiktigt perspektiv som modern naturvetenskap inte förmedlar.

På den teologiska institutionen vid Lunds Universitet arbetar Antje Jackelén, teologie doktor och tidigare under många år verksam som präst i Tyresö utanför Stockholm och i Lund. Antje Jackeléns inriktning är systematisk teologi, vilket står för kritisk reflexion över den kristna traditionen och dess läroinnehåll.

Intresset för relationen mellan religion och naturvetenskap har hon burit med sig under många år, och hon är på flera sätt engagerad i att skapa broar mellan dessa områden.

– Jag tror att en dialog helt enkelt kan leda till en bättre värld. Dialogens möjligheter är nog lättast att se på det etiska området; frågor om ansvar för vad man gör och inte gör, exempelvis inom medicinsk forskning, vad en människa är och utifrån det hur man ska behandla henne.

Men det handlar också om frågor inom det kunskapsteoretiska området, säger Antje Jackelén.

– Naturvetenskapen har alltid haft en inverkan på teologin. För en teolog är det naturligtvis jättespännande hur man exempelvis ska beskriva människan

Bibeln ger stöd för vetenskapligt arbete och kristendomen tycks historiskt sett ha utgjort en motor för den naturvetenskapliga utvecklingen, menar teologen Antje Jackelén.

som Guds avbild enligt Skapelseberättelsen, i förhållande till den moderna biologiska forskningen.

Hur man tolkar människan som Guds avbild har genom tiderna påverkats av vad man rent vetenskapligt vetat om människan, menar Antje Jackelén, och teologerna har genom naturvetenskapen förstått mer av sammanhang och helhet.

– Det har också varit tvärtom; naturvetenskapen har påverkats av teologin även om det förhållandet är svårare att peka på direkt. Men man kan ju undra hur mycket underliggande religiösa värderingar – fast i sekulariserad form – som styr dagens naturvetenskapliga forskning?

Den kunskap om varandras ämnesområden och vetenskapliga villkor som dialogen skapar är också ett vapen mot förhållande motsättningar och fördomar, menar Antje Jackelén. Hon upplever själv att teologi ofta anses som

TEXT

PETER ÖRN

FOTO

GUNNAR
MERANDER

mellan teologer och naturvetare

om i Europa. Vartannat år arrangerar ESSSAT konferenser på olika teman, såsom växelspelet mellan den naturvetenskapliga och teologiska världsåskådningen, synen på naturen, på människan etc. Årets konferens, som hålls i Lyon, Frankrike, i samarbete med Catholic University of Lyon, har temat Design and Disorder: Perspectives from Science and Theology.

Antje Jackelén är dessutom utsedd av Center for Theology and the Natural Sciences, CTNS, i Berkeley, Kalifornien, till att vara europeiskt ansvarig för ett program kallat Science & Religion.

Det innebär att hon ska arrangera seminarier där naturvetare och teologer träffas samt varje år dela ut anslag till forskargrupper som på något sätt arbetar för en förbättrad dialog. Programmet drivs av CTNS, men finansieras av

John Templeton Foundation.

– Syftet med forskningsanslagen, som är tio stycken i Europa och på 10 000 US dollar vardera, är att få företrädare för olika vetenskaper att börja samtala med varandra. Pristagarna ska gå i spetsen för att så sker. Villkoret är att det är företrädare från två discipliner, helst naturvetenskap och teologi, men även exempelvis filosofer accepteras, säger Antje Jackelén.

För Antje Jackelén finns det ingen motsättning mellan teologi och naturvetenskap. Inte ens ifråga om Bibelns skapelseberättelse och vetenskapens evolutionsteori.

– Studerar man skapelseberättelsen med litteraturvetenskapliga metoder förstår man att texten inte kan läsas som en historisk redogörelse utan snarare som poesi – som en lovsång över skapelsen. Redan det faktum att det finns två skilda skapelseberättelser intill var-

andra, en i Första Mosebokens första kapitel och en i andra kapitlet, visar ju att texterna inte ska läsas som någon slags laborationsrapport över skapelsen.

– Även teologin kräver vetenskaplig granskning, och att den studeras med samma metoder som exempelvis används av historiker och litteraturvetare. Jag skulle själv aldrig kunna tro på något som jag inte kan förklara intellektuellt. Jag vill inte tro mot mitt förstånd, utan med mitt förstånd, säger Antje Jackelén.

Inte minst historiskt sett har många vetenskapsmän tvärtom sett skapelseberättelsen som ett direkt uppdrag till vetenskaplig forskning, och sett på sin forskning som en form av »gudstjänst», menar Antje Jackelén.

– I framför allt den första skapelseberättelsen, dvs Första Mosebokens kapitel 1–2 samt kapitel 4, betonas ju bland annat att människan, som blivit skapad till Guds avbild, får det ansvarsfulla uppdraget att »råda» över skapelsen. Det torde innefatta även vetenskaplig aktivitet. Kristendomen tycks ha utgjort en motor för den naturvetenskapliga utvecklingen.

Inte heller tanken på att människan är ett biologiskt utvecklingssteg som emanerar från en enda cell behöver strida mot teologens synsätt.

– Gud kan mycket väl ha låtit människan uppstå från en encellig organism. Den teorin accepterar även teologer.

– Men när det gäller just evolutionsteorin så pågår ju en debatt. Vissa faktorer i utvecklingskedjan ifrågasätts, och även om evolutionsläran naturligtvis inte omkullkastats helt omprövas tidigare s k sanningar. Naturvetenskapliga teorier, liksom teologiska, förändras hela tiden och jag menar att i stort sett ingen naturvetenskaplig teori är oförenlig med religiös tro, säger Antje Jackelén.

I doktorsavhandlingen om tid, »Tid och evighet. Tiden i kyrka, naturvetenskap och teologi», utnyttjade Antje Jackelén själv möjligheten att kombinera naturvetenskap och teologi för att besvara sin frågeställning: vilket tidsbegrepp har företrädare inom teologin?

– När man behandlar ämnet tid brukar man traditionellt vända sig till filosofin. Men inom det finns redan så mycket skrivet att jag ville pröva något annat, säger Antje Jackelén.

För att förstå tiden måste man gå via

Varde ljus – eller var det Big Bang? Hur Gud skapade världen råder det delade meningar om bland de troende. Den bibliska skapelseberättelsen behöver inte stå i konflikt med naturvetenskapens teorier om livets uppkomst.

»vetenskapligt mindre seriös» än exempelvis naturvetenskap.

– Yttrar sig en naturvetare om Gud är det ingen som frågar om han eller hon har läst teologi. Teologi ses som »var mans område». Men yttrar jag mig om något inom naturvetenskap får jag ofta frågan om jag har läst naturvetenskap. Där finns en obalans.

– Jag har själv mycket stor respekt för naturvetenskap, det tror jag teologer har generellt sett. Men jag ser samtidigt att naturvetare inte har samma respekt för teologi som kunskapsområde. Det verkar finnas en betydande okunskap bland naturvetare om humanisters vetenskapliga arbetssätt, säger Antje Jackelén.

Sedan 1994 är Antje Jackelén sekreterare i European Society for the Study of Science and Theology, ESSSAT, en sammanslutning för främst forskare och lärare vid universitet runt

ANNONS

ANNONS

berättad tid, menar den franske filosofen Paul Ricoeur. Det tog Antje Jackelén fasta på.

– Inom teologin fungerar psalmerna som berättad tid; de ger uttryck för en förtätad tro- och livserfarenhet och fungerar på så sätt som berättelser. Så jag studerade vad psalmerna säger om tid och evighet.

Psalmer gav upphov till vissa frågeställningar som Antje Jackelén gick vidare med, då hon granskade vad den bibliska traditionen säger om tid och evighet. Slutligen studerade hon ett antal fysikaliska teorier om tid – termodynamik, kaosforskning, relativitetsteori etc – och satte dessa i relation till det teologiska tidsbegreppet.

– Det finns en tendens inom teologin att företräda det newtonska tidsbegreppet, den linjära tidsuppfattningen. Många riktningsgivande personer har varit påverkade av den, bland annat den schweiziske professorn och teologen Oscar Cullmann som på 1940-talet gav ut boken Kristus och Tiden.

– Men jag tycker att det både är en missuppfattning och en förenkling att påstå att Bibeln skulle stå för den. Med utgångspunkt från mina studier hävdar jag att Bibeln står för såväl en linjär som en cyklisk tidsuppfattning, och har en tidsuppfattning som på sätt och vis är mer gemensam med bland annat Albert Einsteins och Werner Heisenbergs, säger Antje Jackelén, som försvarade sin doktorsavhandling i april 1999.

Doktorsavhandlingen visar på möjligheterna till korsbefrukning mellan naturvetenskap och teologi, om man – som i detta fall – även närmar sig teologin med vetenskaplig metodik. Den kan också tjäna som en kommentar till den konfirmand i Tyresö församling, som under tidigt 1980-tal hävdade att ökad naturvetenskaplig kunskap med automatik ger mindre plats för religiös tro: »För i tiden, när folk ännu trodde på Gud för att man inte visste hur det var.» För den då ganska nyvigda prästen Antje Jackelén innebar konfirmandens spontana kommentar en provokation, och en nyckelupplevelse på vägen mot ett allt större intresse för relationen mellan religion och naturvetenskap.

Även religiösa företrädares okunskap kan vara en källa till att religion ställs i motsatsförhållande till naturvetenskapligt tänkande, menar Antje Jackelén. Det skulle delvis kunna förklara situationen i Kansas, USA.

– I Europa ansvarar skolan för religionsundervisningen, och lärarna är ofta väl utbildade. I USA lägger man ansvaret för undervisningen mer på föräldrar och kristna församlingar. De som då undervisar har inte närmast sig de teologiska frågorna med vetenskapliga

Relationen mellan religion och naturvetenskap förknippas ofta med konflikt, allt från historiska exempel som Galileo Galilei, vars naturvetenskapliga ställningstaganden ledde till fängelsestraff, till dagens debatt i USA om skolans roll att lära ut evolutionsteori. Men relationen naturvetenskap–religion måste inte innebära konflikt. Tvärtom, menar teologen Antje Jackelén. »Det vore en framgång för såväl teologin som naturvetenskapen om vi förde en dialog inom akademien, och tog tillvara varandras kunskaper», säger hon.

metoder, och risken är större att det förmedlas mer eller mindre hemsnickrade teorier, säger Antje Jackelén.

Utbildningens betydelse vittnar också en ny svensk studie om, i vilken 2 000 personer i åldern 20–55 år har tillfrågats om bland annat synen på förhållandet mellan religion och naturvetenskap (Svensk teologisk kvartalskrift 2000: 2: 34-8). Bland personer med enbart gymnasieutbildning ansåg 59 procent att de kompletterar varandra, medan siffran bland dem som hade högskole- eller universitetsutbildning var hela 75 procent. Störst andel fanns bland dem som hade en egen tro på Gud.

En förutsättning för att skapa dialog är att företrädarna för de olika disciplinerna respekterar varandras intellektuella plattformar. Inom religionen torde en sådan plattform rimligen vara tron på Gud. En amerikansk studie visar dock att andelen framstående naturvetare som tror på en Gud är liten. Generellt bland amerikanska forskare är andelen icke-troende eller tvivlare på en Gud över 60 procent (Nature 1998: 394;

313). Minst andel troende finns bland framstående biologer (som »framstående» räknas i detta fall medlemmar i National Academy of Sciences), med endast drygt 5 procent som tror på en Gud. Störst andel troende finns bland matematiker, med drygt 14 procent i kategorin framstående forskare.

De flesta forskare som tillfrågades i studien uppgav sig vara agnostiker.

– Jag tror att det beror mycket på hur man ställer frågan, och om forskarens personliga mognad. Jag menar inte att man automatiskt blir religiösare med åren, men äldre forskare har nog lättare att intressera sig för dessa frågor medan yngre forskare är mer absorberade av sina arbeten, säger Antje Jackelén.

– Dessutom är den naturvetenskapliga forskningen så uppdelad i så små bitar, och jag föreställer mig att det är svårt för den enskilde forskaren som arbetar med sin lilla bit att relatera till de stora frågorna. Ett religiöst engagemang kanske också kan inverka menligt på forskarkarriären; man riskerar att misstänkliggöras och uppfattas som en sämre naturvetare.

Kritiken inom American Association for the Advancement of Science, AAAS, mot de ekonomiska bidragen från John Templeton Foundation vittnar om en ovilja att sammankopplas med religiösa intressen. Antje Jackelén, som själv får sitt arbete finansierat av John Templeton Foundation, instämmer till viss del i kritiken så tillvida att det finns en tendens inom stiftelsen att fokusera mer på harmoni eller integration mellan naturvetenskap och religion, än på problemen.

– Vi har även diskuterat detta inom den europeiska organisationen ESSSAT, som också får vissa bidrag från den amerikanska stiftelsen. Vi vill blottlägga problemen och hitta lösningar, inte skapa någon syntes av religion och naturvetenskap.

Det är jag mycket noga med att framhålla för min egen del också, säger Antje Jackelén.

– Men varken ESSSAT eller jag själv upplever att stiftelsen på något sätt försöker styra oss ideologiskt. Det skulle jag aldrig acceptera. John Templeton Foundation är ingen religiös stiftelse, utan en filantropisk stiftelse som driver projekt inom i stort sett alla världsreligioner.

Trots en liten andel naturvetare som tror på Gud, och trots kreationisternas framsteg, är det paradoxalt nog i USA som de första vetenskapliga plattformarna har skapats för dialog och tvärvetenskap mellan teologi och naturvetenskap, genom de första instituten, de första professurerna etc för dessa ändamål.

Litteraturen finns det många idéer om förhållandet mellan religion och naturvetenskap. Det handlar om allt från att se det som ett krig, med naturvetenskapen som den givna vinnaren; i takt med naturvetenskapliga framsteg trängs religionen obönhörligt allt längre tillbaka, till att se det som två vetenskaper som kompletterar varandra; i analogi med fysikens tolkningar av verklighetens minsta beståndsdelar som både partiklar och vågrörelser, finns en komplementaritet mellan naturvetenskap och religion. Bägge ut-

trycker väsentliga sidor av samma verklighet men på olika sätt. Den svenska intervjustudien med 2 000 tillfrågade visade att en majoritet ställer sig bakom tanken på att de ger uttryck för olika aspekter av en och samma verklighet, inte att de står i motsättning till varandra. De flesta ansåg dessutom att naturvetenskapliga framsteg inte påverkat deras förhållande till religion.

Enligt en av pionjärerna inom området vetenskap/religion, professor emeritus Ian Barbour vid Carleton College i Minnesota, USA, finns det fyra olika sätt på vilka religion och naturvetenskap kan mötas. Ian Barbours professur uppges innefatta vetenskap, teknologi och samhälle, och han har också undervisat i religionskunskap vid Carleton College. Hans teorier är idag tongivande för många av dem som vill utveckla dialogen mellan naturvetenskap och religion.

Ian Barbour menar att relationen mellan religion och naturvetenskap antingen kan bestå av konflikt; naturvetare som tror på evolutionen men inte på Gud, teologer som tror på Gud men inte på evolutionen, och ingen som tror på evolutionen som en skapelseprocess möjligen iscensatt av en Gud. Resultatet blir en kamp vetenskaperna emellan och bara en kan ha rätt. Relation enligt alternativ två är oberoendet; religion och naturvetenskap samexisterar, men de möts aldrig eftersom deras verklighetsbeskrivning utgår från skilda målsättningar – naturvetenskapens målsättning att ge svar på kausala samband hos naturliga fenomen, och religionens målsättning att ge svar på de stora existentiella frågorna.

Alternativ tre är integration, då målsättningen blir att införliva en religiös dimension i naturvetenskapen. Den målsättningen fanns redan under 1600- och 1700-talen, och även till viss del på 1800-talet, och gick då under namnet fysikoteologi. Beviset för Guds existens var, enligt fysikoteologerna, bland annat de nya rön som naturvetenskapen presenterade. Fysikoteologin blev dock inte speciellt framgångsrik.

Det fjärde alternativet, vilket är det alternativ de flesta förespråkar – inklusive Ian Barbour själv – är dialog.

Antje Jackelén menar att en integration av teologi och naturvetenskap, i betydelsen att de två vetenskaperna tillsammans bildar någon slags »supervetenskap» i den mån detta vore realistiskt, skulle vara till nackdel för både teologin och naturvetenskapen.

– Det är viktigt att värna om såväl teologins som naturvetenskapens integritet. Men jag hävdar att det vore en framgång för båda vetenskaperna om vi förde en dialog och tog tillvara varandras kunskaper, säger Antje Jackelén.

En dialog mellan naturvetenskap och teologi på det akademiska planet skulle ge en återverkan på studenterna. På så vis uppnås en långsiktig effekt; teologer och naturvetare får i sina yrkesverksamma liv med sig en öppenhet som många idag saknar.

Ett av de största hindren för en förbättrad dialog är den rädsla som många känner inför att beträda ett okänt kunskapsområde, menar Antje Jackelén, och då riskera att blottlägga sin egen okunskap.

– Redan det egna kunskapsområdet är så stort att kunskapen alltid känns bristfällig. Ska man dessutom våga närma sig ett annat område krävs mod, det tror jag både teologer och naturvetare känner.

– Men det krävs också att naturvetarna anstränger sig att göra sin forskning tillgänglig och mer begriplig för oss. Det borde vara lättare att nå andra grupper inom akademien än till exempel den breda allmänheten, vilket ingår i universitetens s k tredje uppgift, eftersom vi ändå har en viss språkgemenskap, säger Antje Jackelén.

En ökad tillgänglighet är också nödvändig för att teologer, liksom filosofer, lättare ska kunna gå in i en offentlig debatt rörande medicinskt-etiska frågeställningar, och motverka risken för en allmän moralisk trötthet och uppgivenhet inför den accelererande utvecklingen. I det avseendet är dock tidsandan ett besvärande hinder, säger Antje Jackelén. Det finns en allmän attityd att mer se till individuell framgång, och inte till breda samhällsfrågor såsom på 1960- och 1970-talen.

– Under 1990-talet har fokus legat på vad som är »min sanning» och »mina känslor», och den attityden – som inte minst förts fram av media – är inte bara ett hot mot religionen och naturvetenskapen, utan mot hela demokratin.

Kanske 2000-talet innebär en förändring. Även om statsmakterna fortfarande prioriterar teknik och naturvetenskap på universitet och högskolor, på bekostnad av humanistiska ämnen, finns ett ökat intresse bland blivande studenter för inte minst filosofi. Det är en tendens i samtliga nordiska länder. Och humanisternas företrädare ser inte slaget om beslutsfattarnas uppmärksamhet som förlorat. Antje Jackelén tillhör själv dem som i bland annat offentliga paneldebatter fört fram humanioras betydelse på universitetet.

– Det finns en medvetenhet i universitetets styrelse om att humaniora verkligen behövs för studenter inom andra kunskapsområden. Men, för att uttrycka mig en aning tillspetsat, det har ännu mest handlat om att se på humaniora som något »som kan användas för att lära naturvetare lite social kompetens». •